

Albrecht Zsófia

Az oktatási pavilonok megjelenése és hatása a világkiállítások történetében a 19. században és a 20. század elején, különös tekintettel a magyar részvételre

Bevezetés

1850. március 21-én Albert herceg (1819–1860) egy banketten – amelyet London polgármestere és előkelő vendégei számára rendeztek – egy következő évi, alapvetően ipari-nak tervezett londoni kiállításról mondott beszédet:

„Uraim – úgy vélem, minden művelt ember kötelessége, hogy figyelmesen figyelje és tanulmányozza a kort, amelyben él (...) a legsodálatosabb átmenet időszakát éljük, amely gyorsan halad a nagy cél elérése felé, amely felé valójában az egész történelem mutat – az emberiség egységének megvalósulása felé. (...) olyan egység, amely éppen ezeknek a nemzeti különbségeknek és ellentétes tulajdonságoknak az eredménye és terméke. (...) A tudomány felfedezi az erőt, a mozgás és az átalakulás e törvényeit; az ipar alkalmazza őket a nyersanyagra, amelyet a föld bősége-sen ad nekünk, de amely csak a tudás által válik értékessé. A művészet megtanít bennünket a szépség és a szimmetria megváltoztathatatlan törvényeire, és ezeknek megfelelő formákat ad termékeinknek.”¹

Az 1851-ben Londonban megrendezett első nemzetközi világkiállítás (*Great Exhibition*) sikere után általánosan elterjedt az a nézet, hogy az ehhez hasonló rendezvények több célt is szolgálhatnak – nemcsak gazdasági szempontból előnyösek, hanem segítenek egy nemzet imázsának építésében, és kiváló lehetőséget nyújtanak a kulturális és tudományos ismeretek cseréjére és átadására, egyfajta transznacionális centrumként működve.² A világkiállítások során az emberek „körbeutazhatták” a Földet, megismerhettek országokat és nemzeteket anélkül, hogy tengereket és kontinenseket kellett volna átszelniük.

A nemzetközi világkiállításokon különböző szervezetek és intézmények is részt vehettek, köztük iskolák, egyetemek, múzeumok és (tudományos) társaságok. Az oktatási intézmények részvételével, kiállítási gyakorlatával, az általuk kiállított tárgyakkal (kizárólagosan vagy központi témaként) azonban eddig kevesen foglalkoztak a magyar szakirodalomban, leginkább a művészeti iskolák részvételéről találunk példákat.³

Jelen tanulmány a világkiállítások történetében (ezen belül is az 1851–1867 közötti időszakra, illetve a fellelt források tükrében az 1900-as párizsi kiállításra fókuszálva) az oktatási szekciók, később pavilonok megjelenésével és hatásával (például hogyan ösztönözték az első iskolamúzeumok létrejöttét) foglalkozó kutatás első eredményeinek áttekintő

¹ THE PRINCIPAL SPEECHES 1862. 110–112.

² LUNDAHL 2016. 3.

³ A témáról bővebben lásd: PETERNÁK 2022; SZÉKELY 2020; SZÉKELY 2023; KATONA 2022.

összefoglalását adja közre a magyar szakirodalomban korábban publikálatlan források (hivatalos dokumentumok, fotók) segítségével.

„az oktatás módszerei és gyakorlata a világ minden tájáról”⁴ Az első kiállítások – London (1851) és Párizs (1855)

Az első négy kiállítás házigazdájának szerepén London (1851, 1862) és Párizs (1855, 1867) osztozott, német nyelvterületen először Bécsben rendeztek világkiállítást 1873-ban.⁵ Az 1851-es londoni viláipartárlat⁶ négy nagy főosztályba, úgymint I. Nyersanyagok, II. Gépek, III. Gyártmányok, IV. Képzőművészet (*I. Raw materials, II. Machinery, III. Manufactures, IV. Fine Arts*) és harminc alosztályba sorolta a kiállítókat és termékeiket. Az oktatási céllal készült tárgyak vagy az oktatáshoz bármilyen módon kapcsolódó intézmények szétszórva, ezek közé kerültek be, nem volt dedikált alosztálya az oktatásnak.⁷ Az 1848–49-es szabadságharcot követő önkényuralom nem tette lehetővé, hogy Magyarország önállóan szerepeljen a tárlaton, azonban egyénileg lehetősége volt magyaroknak is a részvételre, de a díjazottak neve mellett a nemzet megjelölésénél „Austria” szerepelt.⁸

A következő, 1855-ös párizsi világkiállítás osztályozási rendszere konkrétabban fogalmaz – a tárlat III. számú csoportja azon iparágakat foglalta magába, amelyek – idézve a katalógust – „fizikai és kémiai anyagok felhasználásán alapulnak, vagy amelyek a tudományhoz és az oktatáshoz kapcsolódnak”. Ide tartozott a VIII. számú osztály, amely alá a precíziós műszereket (órákat, matematikai, fizikai és optikai eszközöket), valamint a tudományokhoz és az oktatáshoz kapcsolódó iparágakat sorolták.⁹ Magyarország (Erdéllyel együtt) a Habsburg Birodalom részeként szerepelt a párizsi világkiállításon; a VIII. számú osztály hivatalos beszámolóját a Pesten született, majd Bécsben oktató Arenstein József (1816–1892) matematikus, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező tagja (1847) mellett Ferdinand Hessler (1803–1865) fizikus, és a cseh származású Eberhard Antonín Jonák (1820–1879) jogász és közigazdász professzor jegyezte. Arenstein hosszan méltatja az egyik kiállító, Karl Winternitz (1810–1883) pozsonyi matematikatanár és feltaláló földrajzi játékát,¹⁰ annak pedagógiai fejlesztő értékeit.¹¹ Habár Winternitz játéka nem kapott díjat, az osztályból egy kiállító mégis dicséretben részesült (*Mentions honorab-*

4 HOLLINGSHEAD 1862. 93.

5 1853-ban még két további iparkiállítást rendeztek: egyet Dublinban (*Great Industrial Exhibition*), valamint New Yorkban (*Exhibition of the Industry of All Nations*).

6 Az elnevezés változataihoz lásd: SZÉKELY 2012. 19–21.

7 Lásd: OFFICIAL DESCRIPTIVE AND ILLUSTRATED CATALOGUE 1851 [1852].

8 REPORTS 1852.

9 CATALOGUE 1855. 94.

10 *Länderspiel für kleine Kinder von fünf bis sieben Jahren, durch welches dieselben ohne Lehrer und ohne eigentlichen Unterricht in entsprechend kurzer Zeit die Gestalt, die Lage und die Namen der Erdtheile oder Welttheile, ihrer Meere u. s. w. kennen lernen 1., für sich selbst bestehende Lieferg: Länderspiel von Europa. Mit einem eigenthümlichen, die Landkarte Europa's darstellenden Zusammenlegbilde aus Pappendeckel in 19 Stücken und 2 Stäbchen. Wien: Lechner 1854. n. 8°. 35 l.* Winternitz számos olvasás-, számolás- és földrajztanulást fejlesztő játékot tervezett és adott ki. Ezek közül a 4–5 évesek számára készült olvasást fejlesztő játékát fordította le és alkalmazta magyar nyelvre Matics Imre (1810–1862) főreáliskolai tanár. DRESCHER 1934. 54.

11 BERICHT 1855. 149–150.

les) – a szászokai [ma Románia] bánya mérnöke, Meiszlinger Bernád, aki egy geometriai számítások ellenőrzésére is használható fémasztalt tervezett.¹²

London (1862)

Az oktatás témája hangsúlyosabbá válik az 1862-es londoni világkiállítás alkalmával, ugyanis a szervezőbiztosok a VIII. szekcióból (*Philosophical Instruments, & c.; Paper, Printing, & c.; Education*) két kiállítási osztály, a 14. számú Fotográfiai készülékek és fényképészet, valamint a 29. számú Oktatási munkák és felszerelések (*No. 14, Photographic apparatus and photography; No. 29, Educational works and appliances*) esetében különálló részleget javasoltak, ahol a két téma köré tömörülhettek volna a kiállító nemzetek. Sajnálatos módon a felvetést nem sikerült érdemben megvalósítani, sőt, csak a tervezett tér töredékét kapták meg. Végül a kiállítócsarnok épületének középső tornyában, a második emeletre helyezték¹³ a 14-es és 29-es az osztályokat¹⁴ (*Class 29: Educational Works and Appliances. Sub-Class: a. Productions of publishers. b. Productions of apparatus makers. c. Productions of toy and games manufacturers. d. Specimens and illustrations of natural history*), de ugyanitt állítottak ki azok az intézmények is, amelyek valamilyen módon kapcsolódtak az oktatáshoz, így például a múzeumok és a különböző társaságok.¹⁵

Az 1862-es londoni tárlaton Magyarország nemzeti különállóságát kiemelve¹⁶ szerepelhetett a Habsburg Birodalom¹⁷ kiállítási egységeiben, és magyar tagokat is delegálhattott a londoni megbízottak, illetve zsűritagok közé.¹⁸ A magyar kiállítási programmal járó szervezési feladatokat az Országos Központi Bizottmány albizottsága látta el, amelynek elnöke Korizmics László (1816–1886) mezőgazdász, mérnök, agrárpolitikus, az MTA tiszteleti tagja volt, a titkári feladatokkal pedig a gazdasági témákban publikáló Jankó Vincét bízták meg,¹⁹ akinek 1849 után magyar emigránsként módja volt megtekinteni az 1851-es londoni kiállítást is. Az 1862. április 26-i bizottsági jegyzőkönyvet olvasva a 29. osztályban (oktatással kapcsolatos munkák) a 166. sorszám alatt mindösszesen egy tételt

¹² RAPPORTS DU JURY 1856. 406.

¹³ HOLLINGSHEAD 1862. 65., 85., 93. A kiállítási terület alaprajza: *International Exhibition, plan showing the disposition of goods in the galleries, to accompany the report of her majesty's commissioners*, 1863. <https://www.loc.gov/item/2018695459/> [2025.08.05.]. Többek között a francia fényképészeti osztályról is fennmaradt egy sztereofotó: London Stereoscopic And Photographic Company: *The French Photographic Gallery at the International Exhibition of 1862 in London*, 1862. Albumin, 7,5 x 15 cm, Alinari Archives, Florence, leltári szám: FVQ-F-157878-0000. <https://www.alinari.it/item/en/1/408710> [2025.08.20.]

¹⁴ HOLLINGSHEAD 1862. 167.

¹⁵ MALLET 1862. 63.

¹⁶ „Derék és lelkes hazánkfiaának Jankó Vinczének érdeme, ki hazafiui vállalatának méltó kivitelére sem időt, sem munkát, sem pénzt nem sajnált. E palotában im e helyen van Magyarország megismerésére. Mindenki rá is ismert, s e két termet publicum és lapok egyhangúlag magyar kiállításnak nevezik. Tehát hazánknak individualitása nemcsak megőrizve, de elismerve is van.” SZEMERE 1894. 304.; GÁL 2022. 35.

¹⁷ Az 1860. október 20-án megszületett ún. októberi diploma helyreállította a magyar, az erdélyi és a horvát országgyűlést. A döntés értelmében Magyarországon ez nagyjából az 1848–49-es forradalom és szabadságharc előtti állapotokhoz való visszatérést, korlátozott önállóságot jelentett.

¹⁸ JANKÓ Vince: Tudósítás a londoni világkiállítás ügyében. *Gazdasági Lapok*, 1861. november 10. 713.

¹⁹ JANKÓ Vince: Felhívás a londoni világ-kiállítás ügyében, a magyar haza minden rendű és sorsú polgáraihoz, kik gazdász, borász, és bányászati termeléssel, továbbá kézműiparral, gépészettel vagy művészettel foglalkoznak. *Gazdasági Lapok*, 1861. július 7. 417–418.

találunk, a Lauffer és Stolp kiadó és könyvkereskedéstől.²⁰ Ez az általuk még 1859-ben megjelentetett²¹ gróf Forray Iván (1817–1852) posztumusz utazási albuma volt.²²

A birodalmi oktatási szekcióban²³ azonban még voltak magyar nyelvű tankönyvek is kiállítva a kiállításra készült angol nyelvű, Arenstein József neve alatt megjelent katalógus szerint.²⁴ John Timbs (1801–1875) angol újságíró, a londoni Régiségtudományi Társaság tagja egy az 1862-es londoni kiállításról írt művében részletesen beszámolt a kiállítócsarnok központi tornyában (tehát az oktatási és fotográfiai szekciókban) látott tárgyakról. Felsorolja, hogy látott különböző taneszközöket, tankönyveket, (iskolai) bútorokat gyerekeknek, játékokat és társasjátékokat, valamint fogyatékossgal élő emberek által készített alkotásokat is. Megjegyezte, hogy „az osztrák oktatási gyűjtemény vonzó²⁵ volt; a kormány büszke volt arra, hogy az oktatást különleges módon gyakorlati célokra irányította, és az országban minden típusú és osztályú iskolák voltak.”²⁶

A bécsi *Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt* című pedagógiai folyóirat is ismertetette a londoni kiállítás oktatási részlegét. A bevezetőben megjegyezték, hogy a kiállító országok vagy arra törekedtek, hogy átfogó képet nyújtsanak oktatási rendszerükről – és ebbe beletartozott, hogy tanulók által készített munkákat is beválogattak (így például Ausztria, Belgium Franciaország) –, vagy a különféle oktatási-nevelési eszközöket és találmányokat vonultatták fel azzal a céllal, hogy azokat megismertessék, és ha mód van rá, minél szélesebb körben terjesszék is őket (Anglia).²⁷

Kautz Gyula (1829–1909) közgazdász, az MTA levelező (később rendes és igazgatósági) tagja a Műegyetem tanáraként²⁸ kapta meg a londoni kiküldetés lehetőségét, melyről tartalmas beszámolót jelentetett meg. Ebben egészen részletesen kitér több ország kiállítási tárgyára is a 29. osztályból:

„Befejezésül legyenek még pár szóval megérintve a kitűnő taneszközi s iskolai tudományi czélokra irányuló készülékek. Ez jelesül a 29-ik osztály, melynek tárgyai közé a fizikai és optikai instrumentumok, technológiai és mechanikai apparátusok, minták és modellek, előrajzok és építészeti tervek, földgolyók és térképek, nyomtatványok és irodalmi termékek tartoztak. A különböző országok között e szakban legkitűnőbb módon és legnagyobb számaránnyal Anglia, Frankhon, meg az Ausztriai

20 JEGYZŐKÖNYV 1862. 11.

21 *Utazási album Soborsini Gróf Forray Iván eredeti rajzai és jegyzetei szerint. Olaszország – Malta – Egyiptom.* Kiadta Soborsini Gróf Forray Endréne Brunswik Júlia grófnő csillagkeresztes és palota-hölgy. Pesten, Lauffer és Stolp, 1859. Az albumról részletesen lásd: MÉSZÁROS 2018.

22 A választás magyarázata lehet a korszaknak az egzotikumhoz, a Kelethez (európai nézőpontból!) való vonzódása, ugyanakkor egy gesztus is lehetett a fiatalon elhunyt Forray felé, aki éppen európai útiról (az 1851-es londoni kiállítást is megtekintette) volt hazatérőben, amikor hirtelen elhunyt Bécsben.

23 A szekcióból dicséretben részesült a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia a gépészeti témájú magyarázó falitábláiért. *BERICHT* 1862. 589.

24 *AUSTRIA* 1862. 91.

25 Az osztrák oktatási részleg éremmel is jutalmazott és a legnagyobb feltűnést keltő tárgyai a kismartoni születésű, majd Bécsben dolgozó orvos, Hyrtl József (1811–1894) anatómiai preparátumai voltak. Lásd: Dr. TÖKÉS: *Levelek a londoni kiállításról. Vasárnapi Ujság*, 1862. június 29. 309.

26 *TIMBS* 1862. 198.

27 *Die Schulausstellung in London. Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt zur Beförderung des Erziehungs- und Volksschulwesens*, 1862. december 10. 789–792.

28 SZÉCSÉNYI – ZSIDI 2021. https://mersz.hu/dokumentum/m854abceet__9/#m854abceet_7_p1 [2025.08.07.]

birodalom volt képviselve, míg a másodrendű helyet Italia és a Németváme gyűjtemény foglalta el. A kiállítványokat magukat illetőleg, legfigyelemreméltóbb és az e téren tett haladásra nézve legjellemzőbbek voltak: (...) a francziák részéről a páratlan tökélyű physikai, sebészi, s optikai műszerek, a központi párisi iparfőtanoda (École des Arts et des Métiers) gyönyörű rajz- s rézmetszvényi kiállítványai, a süketnéma intézetben alkalmazásban lévő különböző taneszközök és készülékek, a többrendbeli jeles geologiai és mineralogia gyűjtemények stb; – végre Ausztria a részéről az ismeretes Artaria czégnek (Bécsből) szép földképei, a cs. kir. katonai-geographiai intézet kiváló jelességű mappái, térképei Bécs meg Róma környékeire nézve, Scheda nagy Európai térképe 25 darabban, photolitographiai munkák stb; (...) több műegyetem és reáltanoda technikai és architekturai rajzművei, (...) fényképészeti s gyűjteményi művek; a prágai iparbuzdító központi egyesület különféle ipari czikkeket magában foglaló gyűjteménye, a cs. k. államministeriumnak a birodalom oktatásügyét ábrázoló graphikus összeállításai, iskola-tervrajzai, végre Liharzik nagy érdekű s az emberi test növekedésének törvényeit plastikailag ábrázoló alakjai, főleg pedig a nagyhirű bécsi anatomnak Hyrtlnek e nemben páratlan s érdemjellel is diszített bonczani praeparatumai.”²⁹

Vahot Imre (1820–1879) publicista *Az 1862-ki londoni világkiállítás emlékkönyve* című beszámolójában szűkszavúbban és csak nagy általánosságban mutatja be az oktatási részleget:

„E szakaszba tartoznak még a tanításhoz szükséges művek és segédeszközök, miknek kiállítása az oktatási módszerek javítására s a népnövelés ügyének előmozdítására nagy befolyással van. Ilyenek a növendék befolyásához alkalmazott s a tanulást könnyítő, jeles módszerű tankönyvek, természettani hű képek, földabroszok, – ez osztályon kívül látható volt Anglia földismei, geologiai térképe, – földgömbök, diagrammák stb.”³⁰

Vahot kitér arra, hogy milyen jó gondolat volt Jankó Vincétől a magyar részlegben, hogy *„hazai terményeink gyűjteménye fölé a termesztő, földmivelő és iparos magyar nép igen jól sikerült és szépen színezett photographiai képeit helyezé”,³¹* amelyeket tanulmányozva a látogatók megismerhették a magyar népviseleteket. A jövőbeni kiállításokra nézve pedig úgy gondolja, hasznos lenne, ha Magyarországot úgy mutatnák be, hogy:

„A kiállított czikkek mellett érdekes volna minden megyének különböző népfajait, viseleteit, szebb, regényesebb tájait, épületeit s kitünőbb terményeinek helyszínét, földtani, geologiai térképét, híresebb termelő gazdái-, iparosai-, művészei-, írói-, lelkészei, népnevelőinek arczképeit photographiai másolatokban be küldeni, s ez volna aztán a valódi országos ismertetés.”³²

²⁹ KAUTZ 1863. 86–88.

³⁰ VAHOT 1862. 47. Sem Kautz, sem Vahot Imre nem említi a Forray-albumot mint az egyetlen hivatalos magyar tárgyat az oktatási szekcióból.

³¹ VAHOT 1862. 105.

³² VAHOT 1862. 114. Hasonló gondolatát osztotta meg Várady Gábor (1820–1906) máramaroszigeti országgyűlési képviselő, de ő a Nemzeti Múzeumban képzelte el egy állandó, az országot átfogóan bemutató kiállítást. Várady Gábor: Máramarosnak a londoni kiállításra szánt terményei. *Vasárnapi Ujság*, 1862. február 16. 81–82.

A világkiállítás zárásának közeledtével a *Wiener Zeitung* tett közzé egy felhívást³³ a kiállítók részére, amelyet átvettek, majd a magyar lapok is közöltek.³⁴ Tekintettel arra, hogy a kiállított anyagok csomagolása és hazaszállítása meglehetősen drága lett volna, tárgyalásokat kezdeményeztek különböző intézményekkel,³⁵ hogy azok a kiállított tárgyakat mint oktatási anyagokat fogadják be. Csengery Antal (1822–1880) politikus, közgazdasági és történetíró, az MTA ekkor már rendes tagja (később másodelnöke) is hozzászólt a felhíváshoz a *Pesti Napló*-ban:

„Végig tekintve a fent elősorolt intézeteken, egyedül a South Kensington museumot tartjuk oly helynek, hol kiállított tárgyait együtt maradhatnak. (...) S azt sem kell feledniünk, hogy e nagy becsű intézet, melyet itt csak néhány vonásban ismertettünk, maga ajánlott először helyet adni termékeink állandó tárlatának; ajánlkozott a hazánkból később, kiegészítésül, küldendő tárgyakat is folytonosan fölvenni e tárlatba.”³⁶

Nem véletlen, hogy Csengery kiemeli a *South Kensington Museumot* (ma: *Victoria and Albert Museum*), hiszen ekkorra az intézmény már egy jelentős oktatási anyagokat, valamint élelmiszereket (így például különféle terményeket) és állati termékeket is bemutató gyűjteménnyel (*Educational, Food and Animal Products collections*)³⁷ is rendelkezett.³⁸ (1. kép)

Ami bizonyos, a Jankó-féle gyűjteményes kiállításban szereplő, Tiedge János által készített népviseleteket ábrázoló, színezett fotók³⁹ (amelyek elismerésben részesültek a 14., azaz a fotografiai osztályból)⁴⁰ egy részét ma is a múzeum őrzi,⁴¹ 1885-ben leltározták be őket.⁴²

Az Arenstein-féle angol nyelvű katalógus nem sorolta fel tételesen azokat a magyar nyelvű tankönyveket, amelyek a birodalmi oktatási részlegben voltak kiállítva, azonban

33 Londoner Ausstellung 1862. *Wiener Zeitung*, 1862. október 14. 97.

34 PÉCZELY Ferencz: Felhívás a londoni világkiállítás ügyében. *Sürgöny*, 1862. október 25. 4.

35 A sajtóban megjelent tudósítások szerint ezek a South Kensington Museum in London; Society of Arts, Manufactures and Commerce in London; Geological Museum in London; Industrial Museum of Ireland in Dublin; Museum of Patents in London; National agricultural School in Dublin; Kings-College in London; Royal United Service Institution in London; Royal geographical Society in London; Royal Horticultural Society in London; Museum of the Royal gardens in Kew; Home and Colonial School Society for the Improvement and Extension of Education in London voltak.

36 A *Wiener Zeitung* a londoni iparmű-tárlat tárgyait illetően, a következő hirdetményt közli... *Pesti Napló*, 1862. október 17. 1., illetve CSENGERY 1928. 483–484.

37 BURTON 1999.

38 Az 1862-es londoni kiállításnak köszönhetően, illetve a South Kensington Museum példájára alakult meg az első olasz pedagógiai gyűjtemény Torinóban. PIZZIGONI 2023.

39 A magyar kutatás sokáig elveszettnek gondolta a sorozatot (lásd: FARKAS 2012), azonban a Victoria and Albert Museum digitalizációs munkájának köszönhetően a fotókat sikerült azonosítani, és a 2025 márciusában a Néprajzi Múzeumban *Magyarország színezve. Rejtőzködő fényképek 1862-ből* címmel nyílt kiállításban hosszú idő után ismét megtekinthetők voltak itthon is.

40 BERICHT 1862. 421.

41 Victoria and Albert Museum, Inv. nr. PH.213–1885 to PH.240–1885. Illetve az angol nyelven megjelent 1862-es kiadvány: *Supplementary catalogue of Vincent Jankó's collection of Hungarian goods, products and photographic illustrations of costumes*. 1862. Victoria and Albert Museum, National Art Library, SC/SEC Special Collections: A.16.14.

42 MAGYARORSZÁG SZÍNEZVE 2025. 24.

a múzeum oktatási gyűjteményének 1867-es katalógusában megtaláljuk többek között ezeket is, ugyanis összesen 693 tételt adományoztak a múzeumnak az 1862-es kiállítási részlegből.⁴³ Ezeknek a tételeknek a múzeum jelenlegi gyűjteményében való lehetséges azonosítása a kutatás egy következő lépése lesz.

1. kép – Educational Museum (South Kensington Museum) 1859 körül. Victoria and Albert Museum, London

Párizs (1867)

Az 1867-es párizsi világkiállításon két szekciót szenteltek a gyermekek és a felnőttek oktatásának bemutatására (*Classe 89: Matériel et méthodes de l'enseignement des enfants; Classe 90: Bibliothèques et matériel de l'enseignement donné aux adultes dans la famille, l'atelier, la commune ou la corporation*). A szervező franciák oktatási pavilonjába⁴⁴ vezető kapu előtt kapott helyet a pedagógiatörténet két fontos alakjának, Pestalozzinak és Abbé de La Salle-nak a szobrai, amelyek a bejárat két oldalát díszítették. (2. kép) A francia közoktatási minisztérium kirándulásokat és előadásokat szervezett a francia pedagógusok számára a világkiállítás megtekintésével egybekötve.⁴⁵

⁴³ CATALOGUE 1867. VII.

⁴⁴ Sonia Huard (5 mars 2025): Le Musée pédagogique et son histoire : sources et ressources dans les collections de la BnF. L'Histoire à la BnF. <https://doi.org/10.58079/13fa1> [2025.08.17.]

⁴⁵ GESLOT 2009. 232.

Pierre Philibert Pompée (1809–1874) pedagógus és politikus az egyik tanárok részére kísérőprogramnak szervezett konferencián tartott beszédében kifejtette, hogy a világkiállítás milyen jó alkalom és példa arra, hogy a honi és a nemzetközi neveléssel kapcsolatos gyűjtemények hozzáférhetőek a tanárok számára, így ennek mintájára lehetne Párizsban egy hasonló, állandó tárlatot is létrehozni. Felvetése adja a később, 1879-ben megnyíló francia pedagógiai gyűjtemény, a *Le Musée pédagogique* alapját.

2. kép – A francia oktatási pavilon. Megjelent: *L'Exposition universelle de 1867 illustrée*, 1867.

A francia tárlatra készülő magyar résztvevők nem voltak könnyű helyzetben, hiszen a kiállítás idejére esett az 1867-es kiegyezés véglegesítése és Ferenc József magyar királlyá koronázása. A *Budapesti Közlöny*ben megjelent rövid összefoglalóban a Párizsba kiküldött magyar kiállítási biztos, Térey Pál (1831–1883) így fogalmazott: „örvendetes meglepetésünkre szolgálhat tudnunk, hogy daczára azon mostoha viszonyoknak, melyekbe hazánk épen a kiállítási készülékek alatt sodorva volt: a kiállítók száma nemhogy fogyott, sőt inkább egy negyednél többel szaporodott. Jutott pedig 354 derék áldozatkész magyarországi kiállító 166 kitüntetéshez.”⁴⁶ A *Hazánk s a Külföld* hasábjain megjelent beszámoló ugyan többször is kiemelte Térey érdemeit és fáradozásait, azonban a magyar részlegről elég elmarasztalóan írt, sőt, olyannyira lesújtó volt a vélemény róla, hogy a szekciókról megrendelt fotókat sem tartották érdemesnek leközzölni:

„A magyar osztály két nagy termet képezett a kerek alakú kiállítási palotának a nyers termények és élelmiszerek kiállítására szánt külső, vagyis hetedik körében. A

⁴⁶ TÉREY PÁL: A párisi kiállítás. *Budapesti Közlöny*, 1867. szeptember 26. 1852–1853.

kiállítási magyar bizottság a közönség iránti figyelemből ezen két magyar termet költségesen lefényképezteté, s lapunknak közzététel végett megküldé. Mi azonban lapunk számára azon egyszerű okból nem készítettünk róluk metszvényeket, mert látva e termék minden csin és izlés nélküli diszítését és berendezését, nem akarjuk szegénységünk s önállatlanságunk bizonyítványait megörökíteni.”⁴⁷

Ugyanakkor első alkalommal történt meg, hogy külön katalógust (francia nyelven) nyomtattak a magyar kiállítókról és a kapott díjakról.⁴⁸ A katalógus szerint a 89. osztályból a pesti Vakok Intézete tanulóinak munkái dicséretben részesültek, a Magyar Királyság általános és középiskoláit bemutató gyűjteménye aranyéremmel lett kitüntetve – azzal a megjegyzéssel, hogy ez beleértendő a birodalmi gyűjteményes oktatási bemutatónak adományozott aranyérembe.⁴⁹ A 90. osztályból a Magyaróvári Császári és Királyi Gazdasági Felsőbb Tanintézet ezüstérmet kapott az agronómia oktatásában használt rovar-, növény- és gyapjúgyűjteményének bemutatásáért.⁵⁰ Az oktatással kapcsolatos tárgyakról egy részletesebb leírást olvashatunk a kiegyezés után is emigrációban élő publicista–politikus Irányi Dánieltől (1822–1892), aki a látottakkal összekapcsolva elég kritikusan nyilatkozik korának magyar oktatási helyzetéről:

„Már az 1862-ki londoni világkiállításon is láttunk ugyan a közoktatásra tartozó eszközöket egybeállítva, de teljes iskolákat, mindennel felszerelve, s a melyekből csak az élő lények, a tanítók s a növendékek hiányoznak, az idei tárlaton veszünk észre először. S ez, a helyszínén való megjelenés után, legalkalmasabb módja a tanulmányozásnak. Különösen, ha az oktatás legsőbb fokától, a legfelsőbbig mindent együtt talál az ember, a kisdedóvodától a szakiskolákig. Itt látható, a mennyire az a távolból lehetséges, legjobban: hogyan képeztetnek melyik országban az emberek. (...) Sokat sóhajtozunk a nevelés elhanyagolt állapota felett, de fájdalom, azt hisszük, hogy a sópánkodással le is róttuk hazafiul kötelességünket. Tettre, s mi annak föltétele, áldozatra, nem igen gondolunk. Akadémiára, emlékszobrokra, színházakra gyűjtögetünk: nép iskolai alap teremtéséről gondoskodni reá nem értünk. (...) De most már visszamegyek a Mars-mezőre, s szemre veszem a nevelésügyre tartozó dolgokat. Mig a százszok a legsőbb tanintézettől a legmagasabbig használt összes tanszereiket összegyűjtötték, s hozzá még a testgyakorolda készülékét is fölállították:

⁴⁷ Térey Pál, magyar országos kiállítási biztos Parisban. *Hazánk s a Külföld*, 1867. november 14. 721–723. Ugyanakkor lásd a magyar pavilon díszítésének tervéhez készült grafikát a párizsi Musée d'Orsay gyűjteményében: <https://www.musee-orsay.fr/en/artworks/projet-de-decor-pour-le-pavillon-de-la-hongrie-lexposition-universelle-173990> [2025.08.29.]

⁴⁸ „Két positiv érdeme azonban e könyvnek elvitázhatlan: első az, hogy ez az első eset, hogy Magyarország egy világkiállításon saját specialis catalogusával jelenik meg, s ezzel magát a többi független nemzetekkel és országokkal egy niveaura helyezvén, mint ilyen magát bemutatta és bemutatni merte; a második pedig, az elsőből önként folyó érdeme az, hogy ezen közlemény által előre is már az utat elkészítettük arra, hogy jövőben hazánk, mint egészen független ország, minden kiállítási tárgyaira külön helyet, külön és független biztosságot követelhesen magának, a többi független országok mintájára.” – írta Térey Pál a *Pesti Napló* hasábjain. TÉREY Pál: Magyarország 1867-ben a párizsi világkiállításon. *Pesti Napló*, 1867. szeptember 26. 223.

⁴⁹ CATALOGUE SPÉCIAL DU ROYAUME DE HONGRIE 1867. 21.

⁵⁰ Ugyanebben az intézetben tanult Máday Izidor (1839–1925) gazdasági író is, aki 1872-ben, már a következő világkiállításra készülve, összegezte a korábbiak tapasztalatait, s felsorolja a kitüntetések is. Nála 363 kiállító szerepel és 161 kitüntetés az 1867-es évre vonatkozóan. MÁDAY 1867. 10–11.

*a porosz kormány egy falusi tanodát emelt a parkban s szerelt föl mindenestől. (...) Köröskörül a falakon térképek, olvasó táblák, nagyocskák, a mesékből vett tárgyakat mutató ábrák függenek s a napi-rend; a padasztalokon az illető korhoz való taneszközök, úgy a gyermekek munkái s a tanító által vezetett különféle jegyzőkönyvek feküsznek.*⁵¹

Bécs (1873)

Az 1873-as bécsi világkiállítás több okból is kiemelt fontosságú: itt lett először központi téma az oktatás, amelynek külön pavilont és zsűrit is létrehozta (XXVI. „*Erziehungs-, Unterrichts- und Bildungswesens*”),⁵² másrésről Magyarország független státuszú országgént reprezentálhatta a nemzetet (mivel Ausztriát tekintették a rendező országnak, nem az Osztrák–Magyar Monarchiát).⁵³ Az oktatás- és nevelésügy tematikájának a bécsi világkiállítástól kezdődően állandósuló jelenléte lehetőséget teremtett a különböző kulturális és oktatási intézményeknek a bemutatkozásra (3. kép), és diákjaik munkáinak bemutatására (ez utóbbi különösen fontos volt a művészeti iskolák esetében). Az 1867-es kiállításhoz hasonlóan ekkor is megjelent egy külön katalógus (a magyar oktatásügyre és szekcióra fókuszálva), amelyben felsorolásra került az 1717 darab kiállított tárgy is.⁵⁴ „*A katalógus magyar és német nyelven van írva és nagyon praktikusán van beosztva. Különösen sikerült tankönyveink csoportosítása, a melynél osztrák szomszédaink kudarcot vallottak. A könyv beosztása a következő csoportok szerint vannak osztályozva: az iskolai épületek, iskolai bútorok, taneszközök, tanulók munkái, iskolai és közművelődési statisztika és végül egy függelék.*”⁵⁵ – számolt be a *Képes Kiállítási Lapok*, amelyből a magyar közönség részletesen tájékozódhatott a kiállítás előkészületeiről, a kiállítási pavilonokban látható tárgyakról és a kísérő rendezvényekről – és arról is, hogy a magyar oldalról az osztrákokkal való versengés volt tapasztalható („*a melynél osztrák szomszédaink kudarcot vallottak*”). A „tanügyi kiállításról” többek között a *Képes Kiállítási Lapok* többször is beszámolt. A kiállítók közül egész nagy számban kaptak valamilyen elismerést vagy kitüntetést, többek között a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágoston (1817–1888) díszoklevélben részesült (*Ehrendiplom*).⁵⁶

A bécsi világkiállítás egyik legfontosabb hozadéka a magyar neveléstörténet számára egy országos oktatási múzeum fölállításának gondolata volt. Követve a korábbi nemzetközi példákat,⁵⁷ Gönczy Pál miniszteri biztos előterjesztésére⁵⁸ felhívást tettek közzé a magyar kiállítók felé, amelyben arra kérték őket, hogy adományozzák a kiállított tárgyaikat egy új „*taneszköz és tanszermúzeum*” számára.⁵⁹ A múzeum és könyvtár végül 1877-ben

51 IRÁNYI Dániel: Levelek Parisból. XXVI. A világtárlatból. *Hazánk s a Külföld*, 1867. július 25. 476–477.

52 KOS – GLEIS 2014. 482.

53 SZÉKELY 2012. 73.

54 NÉVJEGYZÉK 1873.

55 Tanügyi kiállításunk katalógusáról. *Képes Kiállítási Lapok*, 1873. július 3. 220–222.

56 A kiállítók és a korabeli források nagy száma nem teszi lehetővé a magyar oktatási pavilon részletes elemzését e tanulmány keretei között, arra egy következő publikációban kerül sor. AMTLICHES VERZEICHNISS 1873. 12–13.; 454–475.

57 A nemzetközi példákról bővebben lásd FUCHS 2009.

58 VÁCZI 1984. 8.

59 Országos tanszermúzeum. *Magyar Tanügy*, 1873. 8. 510–511.

nyílt meg a nagyközönség előtt. Sajnos a különféle bezárások és újrainvitások miatt a múzeum eredeti gyűjteménye, az 1873-as bécsi kiállítás tárgyai ma már nem azonosíthatók.⁶⁰ A korábban már említett párizsi *Musée pédagogique* létrejöttéhez az Országos Tanszermúzeum is példaként szolgált, és feltehetően a két intézmény szakmai kapcsolatot is fenntartott egymás között.⁶¹

1873-ban az első bécsi állandó tananyag-kiállítás is megnyílt (*Der Permanenten Lehrmittelausstellung für Volks- und Bürgerschulen der Stadt Wien*), amely több költözés után, 1892-ben bezárt. Ugyan I. Ferenc József császár uralkodásának 50. évfordulájára (1898) nem sikerült, de végül 1903-ban nyílt meg az Osztrák Iskolamúzeum (*Österreichische Schulmuseum*).⁶²

3. kép – Wiener Photographen-Association: Österreichisches Ministerium für Unterricht [Osztrák Oktatási Minisztérium] – kiállítási pavilon. Wien Museum

„minő szolgáltatokat tehet a photographia”⁶³

A bécsi világkiállítás volt az első, amelynek szervezői úgy döntöttek, hogy azt teljes mértékben fényképesen dokumentálni kell.⁶⁴ A kiállítás hivatalos fotózására (és a fényképek forgalmazására) a Bécsi Fotográfiai Társaság (*Wiener Photographische Association*) kapta meg a kizárólagos jogot. Ennek tagja volt Klösz György (1844–1913) is, aki később, 1900-ban Párizsba is elutazott, hogy fényképeket készítsen az *Exposition Universelle* alatt. Utóbbi kiál-

60 DROPPÁNÉ 2005. A kézirat leadásának idején, a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Kar épületében található Interaktív Természetismereti Tudástár meglátogatásakor a gyűjtemény munkatársai hívták fel a figyelmet az állandó tárlaton látható, az egykori budapesti, majd Szegedre költöztetett *Paedagogium* anyagából bekerült Brendel-féle növénymodellekre, amelyek szerepeltek az 1878-as párizsi világkiállításon. A növénymodellek provenienciájának feltárása azonban még további kutatásokat igényel.

61 POSSAMAI 2019. 386. és ARATÓ 1984. 26.

62 OELBAUER 2019. 2.

63 MATUSIK 1875. 25.

64 KOS – GLEIS 2014. 22.; BOGDÁN 2005.

lítésen Erdélyi Mór (1866–1934) fotográfus is aktívan dolgozott. A párizsi világkiállítás után könyv jelent meg a magyar részvételről, amelyet Erdélyi Párizsban készített fényképeivel illusztráltak. Az 1900-as párizsi kiállítás Magyarország számára a kitüntetések és érmek tekintetében az egyik leg-sikeresebb volt. Erdélyinek főként a képzőművészeti pavilonokról készült fényképei jól ismertek a téma kutatói számára, azonban egy másik, szintén a kiállítást dokumentáló sorozatát tudomásunk szerint jelen tanulmány említi először.

A sorozat negyven darab, kartonra kasírozott fényképből áll, amelyek eredeti bőrtokjukban az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár gyűjteményében találhatók.⁶⁵ A token a következő felirat olvasható: „Az 1900. évi Párizsi Nemzetközi Kiállítás magyar osztálya közoktatásügyi csoportjának fényképfelvételei”. Erdélyi csak a kiállítási standokat, a különböző oktatási és kulturális intézmények változatos installációit fényképezte emberi jelenlét nélkül. A kiállítás Wlassics Gyula (1852–1937) vallás- és közoktatásügyi minisztersége idejére esett; Wlassics programjában az (általános) művészeti nevelés nagy szerepet játszott. A kiállításra ő rendelte meg azt a francia nyelvű kiegészítő kötetet, amely bemutatta a magyar oktatási rendszert. A kiadvány nagy segítséget nyújt a fényképek kutatásához és megértéséhez.

A sorozat feldolgozása és kutatása megkezdődött; egyik alapvető célja a fotókon rögzített pavilonokban kiállított tárgyak azonosítása. Ezek közül könnyen megtalálható volt például a 15. sorszámú fényképen az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum épületét és kertjét ábrázoló kép. (4. kép) A papírra festett akvarellt Nádler Róbert (1858–1938) készítette 1900-ban, és ma is a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található.⁶⁶ A 4. számú fényképen (5. kép) a pavilon falán a „Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium” felirat alatt különböző oktatási intézményeket ábrázoló fényképek,

4. kép – A Magyar Nemzeti Múzeum az 1900-as párizsi világkiállításon. Erdélyi Mór felvétele. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

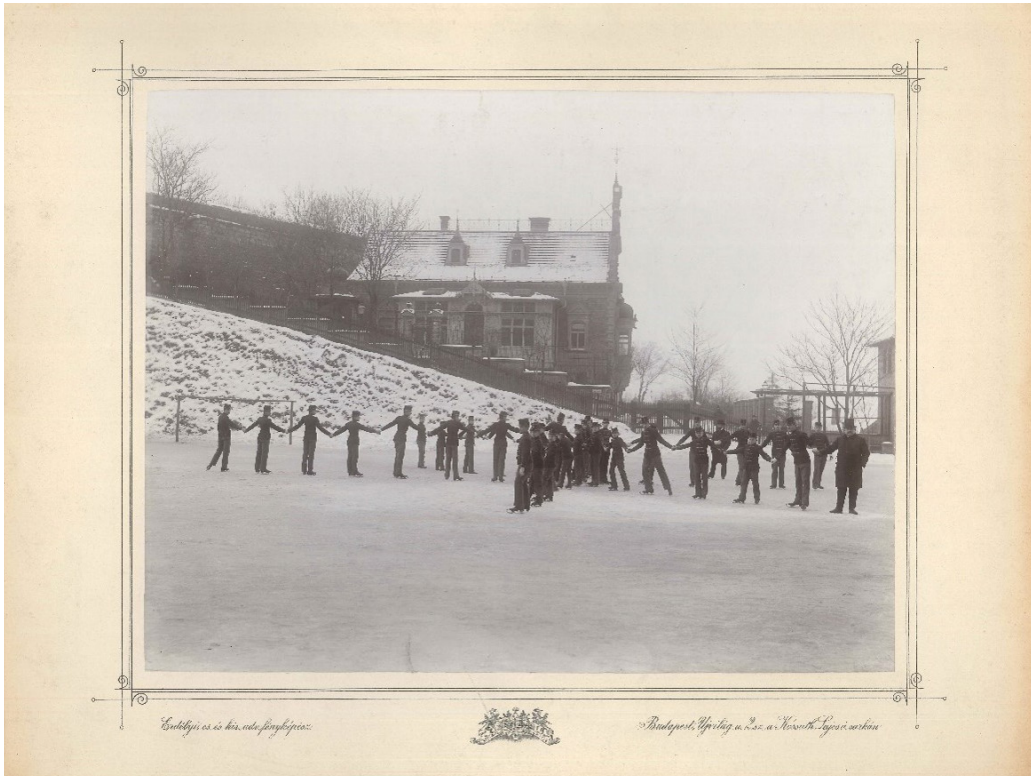
5. kép – Magyar közoktatásügyi pavilon az 1900-as párizsi világkiállításon. Erdélyi Mór felvétele. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

⁶⁵ ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár ltisz. 906890.

⁶⁶ NÁDLER RÓBERT: *A Nemzeti Múzeum és a Múzeumkert*, 1900. Akvarell, papír, 60,2 x 93,5 cm. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok Grafikai Gyűjtemény, ltisz. 57.169. <https://gyujtemenyek.mnm.hu/hu/record/-/record/MNMMUSEUM1704229> [2025.09.15]

akvarellek és nyomatok, míg az előtérben az asztalokon könyvek, vitrinek, egy iskola modellje és egy gipszszobor látható. A falra függesztett képek közül középen, egymás alatt két téli jelenetet – a főváros budai oldalán egy mezőn korcsolyázók alakját vehetjük ki. A képen szereplő egyenruhás fiúk az I. Ferenc József Nevelőintézet diákjai. A magyar részvevőről szóló, Erdélyi fotóival illusztrált kísérő kiadvány szerint ezek a jelenetek akvarellek: „Középen feltűnt a Ferencz József-Nevelőintézet játékkerét ábrázoló két szép aquerell, hóval borított tájkép, rajta az intézet növendékeinek korcsolyázó csoportja. A képek alatt kathedra-szerű emelvényen volt kiállítva maga az intézet is, plasztikus modellben, melynek kereszttszelvényében kicsinyítve hű képét láttuk az intézet tanuló-, dolgozó-, háló- és játszósobáinak.”⁶⁷ (5. kép)

Az akvarellek mintájául ugyancsak Erdélyi Mórnak az intézményről az 1890-es években készült fotósorozata szolgált, a fotókból később képeslapokat is gyártottak. Először utóbbiakból találtunk példányokat a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében.⁶⁸ A fotósorozat korcsolyázó diákokat ábrázoló négy téli jelenete a közelmúltban került a birtokunkba, így lehetőség nyílt a képeslappal, valamint az 1900-as fotón látható képpel való összevetésre is. (6. kép)

6. kép – Az I. Ferenc József Nevelőintézet korcsolyázó diákjai. Erdélyi Mór felvétele

⁶⁷ MAGYARORSZÁG 1901. 54.

⁶⁸ Lásd: Ferencz József nevelő intézet [Fénykép]: korcsolyázók csoportja: levelező-lap. FSZEK Budapest-képtár, azonosító: K001698. <https://bpkep.fsze.hu/CorvinaWeb?action=onelong&recnum=1435777&pos=1> [2025.08.17.]

Az 1900-as fotón a korcsolyázó jelenetek körül lévő többi, az I. Ferenc József tanintézmény belső terét ábrázoló kép alapjául szolgáló fotók Goszleth István (1850–1913) sorozatával azonosíthatók, amelyeket szintén kiadtak képeslap formában is, illetve ezek közül kerültek ki ifj. Reményi Ede *A Ferencz József Nevelő-intézet* című írását illusztráló fotók a *Magyar Szalon* című folyóiratban.⁶⁹

Záró gondolatok

A világkiállítások történetének (így az oktatási pavilonoknak és hatásuknak, különös tekintettel az iskolamúzeumok kialakulására) számos olyan aspektusa van, amely még részletes feldolgozásra vár. Jelen kutatás tervezett folytatása az 1873 és 1900 közötti időszakban a magyar részvétel (további) vizsgálata írott és képi források alapján egyaránt. A fényképezés korai úttörőinek (és a folyamatosan felbukkanó tételeknek) köszönhetően lehetőségünk van a kiállításokat és a résztvevők gyakorlatát nemcsak írott, hanem vizuális forrásokból is kutatni. Ezek a világ különféle gyűjteményeiben találhatóak, és felfedezésük visszavezet a világkiállítások egyik fő céljához is – a különböző nemzetek kapcsolódásához és az egymástól való tanuláshoz.

KÉPJEGYZÉK

1. kép Educational Museum (South Kensington Museum) 1859 körül. Victoria and Albert Museum, London. Inv. nr. 32055. <https://collections.vam.ac.uk/item/O1083962/interior-view-of-the-educational-photograph-department-of-science/> [2025.08.07.]
2. kép A francia oktatási pavilon. *L'Exposition universelle de 1867 illustrée*, 1867. szeptember 12. 113.
3. kép Wiener Photographen-Association: Österreichisches Ministerium für Unterricht [Osztrák Oktatási Minisztérium], 1873, sztereofotó. Wien Museum, Inv.-Nr. 173700/7. <https://sammlung.wienmuseum.at/en/object/342446/> [2025.08.07.]
4. kép A Magyar Nemzeti Múzeum az 1900-as párizsi világkiállításon. Erdélyi Mór felvétele. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Egyetemi Könyvtár, 906890, 15.)
5. kép Magyar közoktatásügyi pavilon az 1900-as párizsi világkiállításon. Erdélyi Mór felvétele. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (Egyetemi Könyvtár, 906890, 4.)
6. kép Az I. Ferenc József Nevelőintézet korcsolyázó diákjai. Erdélyi Mór felvétele. Magántulajdon

SAJTÓFORRÁSOK

Budapesti Közlöny, 1867

⁶⁹ REMÉNYI 1891–1892. 55–60.

Gazdasági Lapok, 1861

Hazánk s a Külföld, 1867

Magyar Tanügy, 1873

Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt zur Beförderung des Erziehungs- und Volksschulwesens, 1862

Pesti Napló, 1862, 1867

Sürgöny, 1862

Vasárnapi Ujság, 1862

Wiener Zeitung, 1862

IRODALOM

- AMTLICHES VERZEICHNISS 1873 *Amtliches Verzeichniss der Aussteller, welchen von der internationalen Jury Ehrenpreise zuerkannt worden sind: Weltausstellung 1873 in Wien.* Wien, 1873.
- ARATÓ 1984 ARATÓ Ferenc: Az első magyar pedagógiai közgyűjtemények történetéhez. In: *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Évkönyve.* Szerk. BALÁZS Mihály – CSULÁK Mihály. Budapest, 1984. 21–41.
- AUSTRIA 1862 *Austria at the International Exhibition of 1862.* Wien, 1862.
- BERICHT 1855 *Bericht über die Allgemeine Agricultur- und Industrie-Ausstellung zu Paris im Jahre 1855. 21, VIII. Classe: Uhren, mathematische, physicalische und optische Instrumente, Apparate für Wissenschaft und Unterricht.* Wien, 1855.
- BERICHT 1862 *Österreichischer Bericht über die Internationale Ausstellung in London 1862.* Wien, 1862.
- BOGDÁN 2005 BOGDÁN Melinda: A világot kiállítani és megörökíteni. *Tabula* 8. (2005):1. 128–132.
- BURTON 1999 BURTON, Anthony: *Vision & Accident: the story of the Victoria and Albert Museum.* London, 1999.
- CATALOGUE 1855 *Catalogue des envois de l'empire d'Autriche a l'Exposition universelle de Paris en 1855.* Paris, 1855.
- CATALOGUE 1867 *Catalogue of the Educational Division of the South Kensington Museum.* London, 1867.
- CATALOGUE SPÉCIAL DU ROYAUME DE HONGRIE 1867 *Catalogue spécial du royaume de Hongrie. Publié par la commission royale.* Paris, 1867.
- CSENGERY 1928 CSENGERY Antal: *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései.* Budapest, 1928.

- DRESCHER 1934 DRESCHER Pál: *Régi magyargyermekekönyvek: 1538–1875*. Budapest, 1934. <https://mek.oszk.hu/03100/03165/> [2025.08.07.]
- DROPPÁNÉ 2005 DROPPÁNÉ DEBRECZENI Éva: *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története különös tekintettel a könyvtári gyűjtemény alakulására I. 1877–1933*. Budapest, 2005.
- FARKAS 2012 FARKAS Zsuzsa: A kultúra tövébe fészkelte ország: a világkiállításokon bemutatott magyar művek kortárs értékelése, 1851–1878. *Aetas*, 27. (2012):1. 136–158.
- FUCHS 2009 FUCHS, Eckhardt: All the World into the School: World's Fairs and the Emergence of the School Museum in the nineteenth Century. In: *Modelling the Future. Exhibitions and the Materiality of Education*. Ed. LAWN, Martin. London, 2009. 51–72.
- GÁL 2022 GÁL Vilmos: A magyar képzőművészet megjelenése az első világkiállításokon. In: *Magyar EXPO sikerek 1851–2021*. Szerk. GÁL Vilmos. Budapest, 2022. 29–38.
- GESLOT 2009 GESLOT, Jean-Charles: *Victor Duruy*. 2009. <https://doi.org/10.4000/books.septentrion.40601> [2025.08.07.]
- HOLLINGSHEAD 1862 HOLLINGSHEAD, John: *A concise history of the International Exhibition of 1862*. London, 1862.
- JEGYZŐKÖNYV 1862 *A londoni kiállítás ügyében működő országos központi bizottmány 1862-dik april 26-ik napján tartott ülésének jegyzőkönyve*. Pest, 1862.
- KATONA 2022 KATONA Júlia: A budapesti Székesfővárosi Iparrajziskola világkiállítási szereplései. In: *Magyar EXPO sikerek 1851–2021*. Szerk. GÁL Vilmos. Budapest, 2022. 79–84.
- KAUTZ 1863 KAUTZ Gyula: *Az 1862-ki londoni Világipartárlat különösen közgazdasági és általános iparműveltségi szempontból: jelentés a Nagymélt. m. k. Helytartótanácshoz hivatalos küldetés folytán*. Buda, 1863.
- KOS – GLEIS 2014 KOS, Wolfgang – GLEIS, Ralph (eds.): *Experiment Metropole. 1873: Wien und Die Weltausstellung*. Wien, 2014.
- LUNDAHL 2016 LUNDAHL, Christian: Swedish Education Exhibitions and Aesthetic Governing at World's Fairs in the Late Nineteenth Century. *Nordic Journal of Educational History* 3. (2016):2. 3–30.
- MÁDAY 1867 MÁDAY Izidor: *A világkiállítások*. Pest, 1872.
- MAGYARORSZÁG 1901 *Magyarország a párisi világkiállításon 1900*. Budapest, 1901.
- MAGYARORSZÁG SZÍNEZVE 2025 *Magyarország színezve – Rejtőzködő fényképek 1862-ből*. Szerk. FEJŐS Zoltán – LACKNER Mónika. Budapest, 2025.
- MALLET 1862 MALLET, Robert (ed.): *The record of the International Exhibition, 1862*. Glasgow, 1862.

- MATUSIK 1875 MATUSIK Nep. János: A természetrajz a bécsi világtárlaton, különös tekintettel középtanodáink s népiskoláink szükségleteire. In: *A dévai m. kir. állami alreáltanodának negyedik tudósítványa az 1874/5 tanév végén*. Szerk. MATUSIK Nep. János. Szászváros, 1875.
- MÉSZÁROS 2018 MÉSZÁROS Ágnes: *Adalékok a 19. századi magyar festészet orientalista vonatkozásaihoz*. Doktori disszertáció. Budapest, 2018. (<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/40554>) [2025.08.19.]
- NÉVJEGYZÉK 1873 *Névjegyzék a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi ministeriumnak az 1873. évi bécsi világkiállításon rendezett tanügyi gyűjteményes kiállításáról*. Budapest, 1873.
- OELBAUER 2019 OELBAUER, Daniel: „... regt ein gutes Beispiel zur Nachahmung an.” *Zur Geschichte der Wiener Schulumuseen bis 1945*. https://bibliothek.univie.ac.at/sammlungen/objekt_des_monats/images/Oelbauer_2019_Zur-Geschichte-der-Wiener-Schulumuseen-bis-1945_final.pdf [2025.08.19.]
- OFFICIAL DESCRIPTIVE AND ILLUSTRATED CATALOGUE 1851 [1852] *Official descriptive and illustrated catalogue. Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations 1851; by authority of the Royal Commission I–IV*. 1851. [1852]
- PETERNÁK 2022 PETERNÁK Miklós: Fényképek a művészeti képzés háttérében: Pillanatképek a Magyar Képzőművészeti Egyetem fotógyűjteményéről. *Per Aspera Ad Astra*, 8. (2002):2. 151–179. <https://doi.org/10.15170/PAAA.2021.08.02.09> [2025.08.07.]
- PIZZIGONI 2023 PIZZIGONI, Francesca Davida: Italy also had its South Kensington Museum: the educational collection of the Royal Industrial Museum of Turin in 1862. *Revista Brasileira De História Da Educação*, 23. <https://doi.org/10.4025/rbhe.v23.2023.e267> [2025.08.07.]
- POSSAMAI 2019 POSSAMAI, Zita: Ferdinand Buisson and the Emergence of Pedagogical Museums: Clues of an International Movement, Nineteenth Century. *Paedagogica Historica* 57. (2019):4. 381–399.
- RAPPORTS DU JURY 1856 *Exposition universelle de 1855. Rapports du jury mixte international publiés sous la dir. de S.A.I. le Prince Napoléon, président de la commission impériale*. Paris, 1856.
- REMÉNYI 1891–1892 REMÉNYI Ede: A Ferencz József Nevelő-intézet. *Magyar Szalon*, (1891–1892):2. 55–60.
- REPORTS 1852 *Reports by the juries on the subjects in the thirty classes into which the exhibition was divided: Exhibition of the Works of Industry of All Nations, 1851*. London, 1852.

- SZÉCSÉNYI – ZSIDI 2021 SZÉCSÉNYI András – ZSIDI Vilmos (szerk.): *A Budapesti Corvinus Egyetem és elődintézményei története a kezdetektől 2020-ig*. Akadémiai Kiadó, 2021.
- SZÉKELY 2012 SZÉKELY Miklós: *Az ország tükrői. Építészet és művészet szerepe a magyar nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világkiállításain*. Budapest, 2012.
- SZÉKELY 2020 SZÉKELY Miklós: Az Arts and Craftstól a Bauhausig: új szempontok a századfordulós nemzeti iparoktatási mozgalmak értékeléséhez. *Ars Hungarica* 46. (2020):1. 67–78.
- SZÉKELY 2023 SZÉKELY Miklós: *Schools and Museums of Modern Design in Transylvania around 1900*. Budapest, 2023.
- SZEMERE 1894 Szemere Bertalan levelei 1849–1862. Szerk. RÁTH Mór. Budapest, 1894.
- THE PRINCIPAL SPEECHES 1862 *The Principal speeches and addresses of His Royal Highness the Prince Consort, with an introduction, giving some outlines of his character*. London, 1862.
- TIMBS 1862 TIMBS, John: *The year-book of facts in the International Exhibition of 1862: its origin and progress; constructive details of the building; the most remarkable articles and objects exhibited, etc*. London, 1862.
- VAHOT 1862 VAHOT Imre: *Az 1862-ki londoni világkiállítás emlékkönyve*. Pest, 1862.
- VÁCZI 1984 VÁCZI Miklós: Az Országos Tanszermúzeum. In: *Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Évkönyve*. Szerk. BALÁZS Mihály–CSULÁK Mihály. Budapest, 1984. 5–19.

The Emergence and Impact of Educational Pavilions in the History of World Exhibitions in the 19th and Early 20th Centuries, with Particular Regard to Hungarian Participation

by Zsófia Albrecht

(Summary)

After the success of the first international world exhibition held in London in 1851, it became widely accepted that events like this could serve multiple purposes – not only were they economically beneficial, but they also helped build a nation's image and provided an excellent opportunity for the exchange and transfer of cultural knowledge. During world exhibitions, people could „travel around” the world, getting to know countries and nations without having to cross oceans and continents. The theme of the 1873 Vienna world's fair was education, with a dedicated exhibition pavilion. The theme of education also played a prominent role in subsequent world exhibitions, providing an opportunity for various cultural and educational institutions to introduce themselves and showcase the work of their students (the latter was particularly important in the case of art schools). The study provides an overview of the initial findings of a current research into the history of world exhibitions (focusing on the period 1851–1900) with regard to the educational sections, and later pavilions at world's fairs (with a special focus on Hungarian participation), using sources (official documents, photos) that haven't been published in Hungarian literature before.